

**Impact
Factor
3.025**

ISSN 2349-638x

Refereed And Indexed Journal

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL**

UGC Approved Monthly Journal

VOL-IV

ISSUE-VIII

Aug.

2017

Address

• Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
• Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
• (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email

• aiirjpramod@gmail.com
• aayushijournal@gmail.com

Website

• www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

स्त्रियांची स्थिती-गती

डॉ. सुनीता पुरुषोत्तम सांगोले

दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

ई-मेल sunitapsangole@gmail.com

इतिहास पाहताना एक गोष्ट लक्षात येते ती म्हणजे जगात अनेक महासत्ता उदयाला आल्या त्या अस्तंगतही झाल्या. अपवाद फक्त एका महासत्तेचा पुरुषप्रधानता अनादीकालापासून आजपर्यंत ही पुरुषसत्ता व्यापून राहिली आहे. सगळ्या जगभरच स्त्रियांची ही परिस्थिती दिसून येते. जॉन स्टुअर्ट मिल यांनी 'सबजेक्शन ऑफ विमेन' या ग्रंथातून पाश्चात्य देशातील स्त्रियांच्या दुय्यम स्थानाबद्दल लिखाण केले. अमेरिकेसारख्या प्रगत राष्ट्रातही विसाव्या शतकाच्या पूर्वार्धात स्त्रीविषयी पारंपरिक कल्पनाच रूढ असलेल्या दिसून येतात. मुली किंवा स्त्रिया सहनशील असतात, मूलतः दुर्बल झाल्यामुळे त्या धाडसी किंवा आक्रमक असू शकत नाहीत, त्या महत्त्वाकांक्षी नसतात. अशा धारणाचा पगडा सर्वदूर दिसून येतो. समाजाने ठरवून दिलेल्या चौकटीमध्ये नसणारे काही गुणधर्म जेव्हा स्त्रियांमध्ये दिसू लागतात तेव्हा समाज विरोध करतो. 'सीमान द बोव्हा' या फ्रेंच लेखिकेने म्हटले आहे की, 'स्त्री कधी जन्माला येत नाही, तर स्त्रीकडूनच स्त्री घडविली जाते'. जन्माला आलेल्या मुलीच्या मनावर समाजाने नेमून दिलेली चौकट बसविण्याचे काम तिची आई, कुटुंबीय, समाज यांच्याकडून घडत असते.

भारतीय स्त्री विषयक दृष्टिकोन पहाता भारतीय स्त्रीला समाजात अत्यंत दुय्यम स्थान दिले गेलेले दिसून येते. रूढी, परंपरांनी तिला करकचून बांधले होते, तिला शिक्षणाचा अधिकार नव्हता किंवा स्वतंत्र मनुष्य म्हणून जगण्याचा तिचा अधिकारही नाकारला गेला. कुटुंबाच्या चौकटीबाहेर जाण्याची मुभा नव्हती. एवढेच काय बालपणी वडील, तरुण वयात पती आणि म्हातारपणी मुलगा यांच्या अधिपत्याखालीच तिला जीवन कंठावे लागे.

स्त्रियांच्या मनात दुय्यमत्त्वाची भावना रूजविण्यात धर्माचा मोठा वाटा आहे. स्त्रीने परंपरांचे जतन करावे, 'चूल-मूल' हे तिचे कार्यक्षेत्र आहे, घराचा उंबरठा तिने ओलांडू नये, शिक्षण घेणे किंवा शास्त्रपठण तिला वर्ज्य आहे, स्त्रियांनी कुठल्या कलेत पारंगत होऊन प्रावीण्य बाहेर दाखवण्यापेक्षा कुटुंबाला वेळ देऊन चूल आणि मूल या क्षेत्रातच कार्य करावे. एखादीने यापेक्षा वेगळा प्रयत्न केला की, तिला मानहानी सोसावी लागे. भारतातील पहिली वैद्यकीय शिक्षण घेतलेली स्त्री आनंदीबाई या धर्माच्या रूढी-परंपरांनी आपले ज्ञान, कौशल्य यांचा समाजाला उपयोग करून देण्याअगोदरच औषध पाण्यावाचून, सनातन रूढींनी तिला मृत्यूचा जबड्यात ढकलले. सीता, सावित्रीच्या पुराणकथांच्या साह्याने समाजाने जणू स्त्रीला आदर्शतत्त्वाची चौकटच घालून दिली. रावणाने सीतेला पळवून नेऊन अशोक वनात ठेवले ती पवित्र राहिली असेल का? म्हणून तिची अग्नी परीक्षा झाली त्या प्रस्तुत काळात रामही एकटा होता त्याची कुठली परीक्षा झाली? लक्ष्मणही-रामा सोबत आपल्या धर्मपत्नीस सोडून आला होता त्याने परीक्षा दिली होती का? द्रोपदीची व्यक्तिरेखा तर अनेक प्रश्न निर्माण करते? पण जिकलेला अर्जुन सर्वश्रेष्ठ धर्नुर्धर म्हणून तिने वर म्हणून त्याची निवड केली असताना भिक्षा जशी सर्वजण वाटून घेतात तशी पाच पांडवांशी तिचा विवाह होतो. तिच्या मनाचे काय? उलट एखाद्या वस्तुप्रमाणे द्युतात तिला पणाला लावले जाते. कुठला हा न्याय? जगभराच्या सर्वच धर्मांनी स्त्रियांना 'क' पदार्थ लेखले तिच्यावर दासीपण लादले. प्रसंगी तिला देवत्व बहाल केले पण तिचे मनुष्यत्व नाकारले. धर्माची अस्मिता स्त्रियांवरील निर्बंधाच्या रूपात मिरवली जाते. एखाद्या पुरुषाकडे पाहून तो कुठल्या धर्माचा आहे हे सांगता येईलच असे नव्हे पण स्त्रीकडे पाहता क्षणीच ती कुठल्या धर्माची आहे हे ओळखता येते. कारण धर्माची खूप वागवणे तिला अनिवार्य केले गेले. जसे कुंकू लावणे, भांगेत कुंकू भरणे, चुडा घालणे, बुरखा घालणे, घुंगट घेणे इ. एक ना अनेक अशा खूणा सापडतात. स्त्रियांनी यापासून मुक्त व्हायचे ठरवले की, सांस्कृतिक न्हास किंवा तिचा तो अनाचार ठरवून समाज तिची उपेक्षा करतो. स्त्रीला अबला ठरवून तिच्यावर सत्ता गाजवण्यासाठी धर्माचे साधन पूर्वीपासून आजतागायत वापरले जाते. आज देखील वटसावित्री-पौर्णिमा, करवाचौथ...तितक्याच हिरिरीने स्त्रिया करताना दिसतात. सती प्रथा ही तर अमानुषत्वाचा कळसच होय. नवऱ्याच्या पाठीमागे शीलभ्रष्ट होईल म्हणून त्याच्या चितेवर तिचा बळी देणेच होय. त्याला धर्माच अवगुंठन दिले की, सर्रास ही बाब स्त्रीच्या माथी लादता येते. विधवा स्त्रीला आजही मंगलकार्यात स्थान नाही ही रूढी काय बिंबवते

त्याच्याशिवाय तुझे अस्तित्व मान्यच नाही तुला जो काही मान-सन्मान मिळतो तो केवळ त्याच्यामुळे म्हणूनच ती सौभाग्यवती असे समाज स्वीवर बिंबवत राहतो. विधवेचे जगणे इतके असह्य करून टाकायचे की, तिची जगण्याची इच्छाच संपावी. एकूण काय तर कुटुंबाची सेवा आणि पतीचा अनुनय हेच स्त्रीच्या आयुष्याचे प्रयोजन आहे अशी शिकवण धर्मग्रंथांच्या माध्यमातून दिली जाते. प्रत्येक धर्माने पुरुषाला स्त्रीचे स्वामित्व बहाल केलेले दिसून येते.

स्त्री ही माणूस म्हणून जोपर्यंत तिचा विचार समाजमनात रूजत नाही तोपर्यंत धर्माच्या नावाखाली तिचा छळ असाच चालत राहणार. आधुनिक काळातही परिस्थिती फारशी बदलली असे नव्हे. आज दूरदर्शन सारखे प्रभावी दृकश्राव्य माध्यम लोकमानसावर अधिराज्य गाजवतेय त्याद्वारेही धर्ममार्तंडांचा स्त्रीविषयक कर्मठ दृष्टिकोनच पसरविला. स्त्रिया देखील मनःपूर्वक हा दृष्टिकोन जोपासल्या जाणाऱ्या मालिका पाहतात नटण्या, मुरडण्याचे, वृत्तवैकल्यांचे अनुसरण करत राहतात. जणू स्त्रीम्हणजे कठपुतळी तिचे दोर दुसऱ्याच्या हाती सोपविलेले. १८८२ साली ताराबाई शिंदे यांनी 'स्त्री-पुरुष तुलना' केली या ग्रंथाद्वारे या स्त्रियांच्या स्थितीवर कठोर टीका केली. आज काही प्रमाणात स्वरूप पालटले धर्माच्या नावावर स्त्री मनावर लादले जाणारे गुलामित्व ती पूर्णतः नाकारत नाही हेच वास्तव समोर येते.

शिक्षण हे ज्ञानाचे माध्यम, शिक्षणाने माणसाला स्वतःची जाणीव होते, बरे-वाईट कळायला लागते, विचारप्रक्रिया विकसित होते. स्त्रीला जर कसदार शिक्षण मिळाले तर ती स्वतःला ओळखेल स्वावलंबी होईल म्हणून तिला शिक्षणापासून वंचित ठेवले गेले.

म. ज्योतिबा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महर्षी धोंडो केशव कर्वे यासारख्या समाजसुधारकांनी स्त्री शिक्षणाची मुहूर्तमेढ रोवली, त्यासाठी आयुष्य वेचले. तेव्हापासून शतकानुशतके बंद असलेली ज्ञानाची द्वारे तिच्यासाठी खुली झाली. मुलाबाळांची, कुटुंबाची सेवा करण्याचेच केवळ शिक्षण तिला दिले होते. आज शिक्षणाने थोडी परिस्थिती बदलेली लक्षात येते. स्त्रिया शिकल्या, त्यांना स्वतःची जाणीव व्हायला लागली, स्वावलंबनाच्या ओढीतून अर्थार्जनाची गरजही तिला भासू लागली. स्त्री शिक्षणाची वाट मोकळी झाली आणि स्त्री च्या ठिकाणी असलेल्या सुप्त गुणांचा विस्तार झाला. शिक्षण, वैद्यकीय, अभियांत्रिकी, व्यवस्थापन, राजकारण, अर्थकारण, समाजकारण व संशोधन अशी नानाविध क्षेत्रे स्त्रियांनी काबीज केली. त्या त्या क्षेत्रात चांगली ओळख निर्माण केली. अर्थार्जनाने स्त्रीला स्वतंत्र, स्वावलंबी बनविले. परंपरेचा तिच्या मनावर असलेला पगडा किंचित सैल झाला. पण नाहीसा झाला नाही. तिची स्वतःची मानसिकता आणि समाजाच्या कर्मठ दृष्टिकोनाने तिला परंपरेत जखडून टाकण्याचा प्रयत्न होतो. अशा उच्चपदस्थ, अर्थार्जन करणाऱ्या स्त्रीची त्रिशंकू अवस्था निर्माण झालेली दिसून येते.

निवडलेल्या कार्यक्षेत्रास न्याय देताना तिच्यावरील परंपरेने लादलेल्या कुठल्याच जबाबदाऱ्यातून तिची सुटका नाही. उदा. बालसंगोपन परंपरेने स्त्री वर लादले गेले आहे. स्त्री सुलभ निसर्गदत्त प्रेरणा, समाजाची आणि कुटुंबाची अपेक्षा पूर्ण करताना तिची दमछाक होऊ लागली. मूलं लहान आहे, ते आजारी आहे म्हणत स्त्रिया रजा घेतात. कधी-कधी रजा संपतात ती बिनपगारीही रजा घेतात. वेळच आली तर ती नोकरी सोडते पण तिचा नवरा त्याची मात्र जणू ही जबाबदारीच नाही या जबाबदाऱ्यांनी तो कधी बांधला जात नाही. कितीही कर्तबगार असलेली स्त्री आणि सामान्य कर्तृत्व दर्शविणारा पती असेल तरी बालसंगोपनाचा प्रश्न उद्भवला तर तिलाच तिच्या करिअर वर पाणी सोडावे लागते. त्याचे सर्व अबाधित असते.

बुद्धीजीवी, उच्चपदस्थ स्त्रियादेखील स्त्रीत्वाच्या काचातून सुटल्या नाहीत कामाच्या ठिकाणी प्रचंड गळचेपी तिला सहन करावी लागते. या स्त्रियांचा आत्मविश्वास वाढलेला असतो. सार्वजनिक जीवनात वापरण्यापासून कौटुंबिक जीवनात अनेक जबाबदाऱ्या व आव्हाने या स्त्रिया पेलतात. यासाठी स्वतःच्या कौशल्य व क्षमतेत वाढ करण्यासाठी लागणारे कष्टही त्या घेतात. पण कामाच्या ठिकाणी एकाच उच्चपदासाठी स्त्री आणि पुरुष पात्र असतील तर पुरुषत्वाच्या निकषावर त्याला पद दिले जाते. स्त्रीत्वाच्या नावाने तिला मात्र नाकारले जाते.

एखाद्या कार्यालयात प्रमुख (Boss) स्त्री असेल तर तिच्या व्यवस्थापनात काम करणे पुरुष कर्मचाऱ्यांना का कोण जाणे अपमानित वाटत असते तिला ते लवकर स्वीकारत नाहीत. तिची कोंडी करण्याचाही प्रयत्न होताना दिसतो.

राजकारण, समाजकारण हा प्रांतही स्त्रियांनी यशस्वीपणे पदाक्रांत केला. पण हे करताना अनेक घातक समाजधारणांनी स्त्रियांचे करिअर, प्रसंगी स्त्रियांचे देखील बळी घेतलेले दिसून येतात. कायद्याने तिला आरक्षणही दिले पण समाजाच्या धारणा जोपर्यंत बदलत नाहीत. तोपर्यंत ती मुक्त वाटचाल करू शकत नाही. स्त्रियांनी राजकारणात सक्रिय होण्यात प्रथम अडथळा बऱ्याचदा कुटुंबातून येतो. राजकारणात जनसंपर्क मोठा ठेवावा लागतो. अनेक स्त्रियांवर कुणाशी बोलायचे? कुणाशी नाही? याबद्दल अनेक निर्बंध असतात. सामाजिक कामात सक्रिय राहताना फार काळ घराबाहेर रहावे लागले की, सुरक्षिततेबाबत प्रश्न निर्माण होतो.

अलीकडे वर्तमानपत्रातून किंवा कोणत्याही प्रसार माध्यमाद्वारे स्त्रीवर होणाऱ्या अन्याय, अत्याचाराच्या बातम्याचे प्रमाण पहाता हे भय वाटणे स्वाभाविक होय. दुसरे म्हणजे ती स्वतः सबल असेल, तिला आत्मविश्वास असेल तरी समाज, कुटुंबीय तिच्याबद्दल साशंक असतात याचाच प्रत्यय तिला पदोपदी येत असतो. यामुळे फार काळ घराबाहेर थांबणे, पुरुषाच्या सहकार्याने एखाद्या कामात वाहवून घेणे याला प्रथम कुटुंबातून विरोध होतो शिवाय शेजारी, नातेवाईक, समाज हे घटकही तिचे खच्चीकरण करायला सिद्धच असतात. राजकारणात किंवा तिच्या जोडीदाराचा अहंकार दुखावला जातो व ती यशाचा निर्भेळ आनंद तर घेऊच शकत नाही, उलट घरातील ताणामुळे प्रसंगी ती यशाच्या शिखरावर असताना देखील माघार घेताना दिसते. आपल्या महत्त्वाकांक्षा, ध्येय सक्षम असताना त्यासाठी परिश्रम घेतले असताना देखील तिला बलिदान द्यावे लागते.

आज बहुआयामी जीवन जगण्यास सक्षम झालेल्या या स्त्रीला आत्मविश्वास आहे. सर्व आघाड्या सांभाळत येणाऱ्या अडथळ्यांवर मात करत ती विकासाच्या मार्गाने पावले टाकत आहे. स्वतःच्या प्रतिष्ठेबाबतही ती जागरूक झाली आहे. अधिकाराचे पद, व्यासपीठ आत्मविश्वासाने पेलत आहे. त्यादृष्टीने ती, तिचे कुटुंब यात झालेले बदल समाजाला रूचत नाहीत, पुरुषांना त्यांच्या वर्तमानाबाबत 'का'? म्हणून न विचारणे आणि स्त्रियांना मात्र स्वतःच्या प्रत्येक कृतीची स्पष्टीकरणे न कंटाळता देत राहणे, ही पद्धत आजही रूढ आहे. आजही उच्च विद्याविभूषित, उच्चपदस्थ स्त्रिया देखील या बाबतीत नमते घेतात. कलह नको, शांततेने जगता यावे म्हणून बुद्धीला रूचत नसले तरी याचा स्वीकार स्त्रिया करतात आणि एखादीने नकार देण्याचा प्रयत्न केलाच तर तिच्यावर दडपशाही करण्यासाठी वापरले जाणारे कुटुंबाचे किंवा समाजाचे प्रभावी हत्यार म्हणजे 'चारित्र्यहनन'. चारित्र्याचे निकष कोणी? का? कसे? ठरवले याबाबत प्रचंड वाद आहेत. स्त्री-पुरुष संदर्भात वापरल्या जाणाऱ्या निकषांत विसंगती दिसून येते. जसे पुरुषाचे मूल्यमापन त्याच्या कार्यक्षेत्रातील कर्तृत्वाने होते (त्याचे वर्तन कसेही असो) पण स्त्रीचे मूल्यमापन तिच्या वर्तनावरून केले जाते मग तिच्या कार्यक्षेत्रात ती कितीही कर्तृत्वाने असो. या हत्याराने उध्वस्त झालेल्या स्त्रिया आपण आपल्या आजू-बाजूला पाहतो. कामाच्या ठिकाणी कळवळा दाखवणारा पुरुष माणूसकीच्या नात्याने दाखवतो की त्याचा तो लंपटपणा आहे हे कळेपर्यंत बऱ्याच ठेचा स्त्रियांना खाव्या लागतात. या जखमा सहन करण्यापेक्षा कोणाचीच मदत नको असे म्हणण्याची वेळ स्त्रियांवर येते. शिकलेल्या, अर्थार्जन करणाऱ्या स्त्रिया मोकळेपणा ठेऊन चार-चौघात वावरतात, पुरुषांशी त्यांचा संपर्क येतो, त्यातील स्वैर वाटणाऱ्या पुरुषांना दूर कसे ठेवायचे याबद्दल स्त्रिया सतर्क असतात. तरी कधी सज्जनपणाच्या बुरख्याआड दडलेले खरे चेहरे ओळखू न आल्यामुळे तिला समस्येला तोंड द्यावे लागले. अशावेळी कुटुंबातून, समाजाकडून तिला जास्त सहकार्य, पाठिंबा मिळावा तो मिळत नाही. तिलाच आरोपीच्या पिंजऱ्यात उभे केले जाते, तिची हेटाळणी होते, कुचेष्टा केली जाते ही उपेक्षा सहन न होऊन स्वतःचा काहीही दोष नसताना स्त्रिया परिस्थितीच्या बळी ठरलेल्या दिसतात.

आज समाज इतका बदलला तरी स्त्रीविषयक धारणा संकुचितच दिसून येतात. स्त्रीला माणूस म्हणून स्वीकारले जात नाही असेच समाजात दिसून येते. एखाद्या कामानिमित्ताने स्त्री-पुरुष सहकार्य भावनेने एकत्र आले तरी लोकांच्या चर्चेला उत आल्याचे चित्र दिसते. कारणपरत्वे सभा-समारंभात स्त्री-पुरुष अधिक वेळ बोलण्यात दंग झाले तर त्यांच्याबद्दल वाईट टोमणे मारले जातात. पुष्कळ ठिकाणी स्त्रियांना त्यांच्या कामासही पती किंवा भावाला घेऊन जावे लागते. कार्यालयात स्त्रियांना लागणाऱ्या सोयी-सुविधांकडे सहज दुर्लक्ष केलेले दिसते याचाही त्रास स्त्रियांना होतो.

एकीकडे गृहिणी, मातृत्व त्याबद्दलची वाटणारी निसर्गतः ओढ. दुसरीकडे स्वतःच्या अस्तित्वाच्या शोधाची लागलेली तळमळ यात ती हिंदोळे खात आहे. काही कुटुंब, समाजातील काही वर्ग स्त्रियांना माणूस म्हणून समतेने वागवतात ही आनंदाची बाब होय. पण कोपर्डी, निर्भया सारखी प्रकरणे होतात आणि समाजमन पुन्हा ढवळून निघते, ऐरणीवर लागते ते स्त्रीचे आयुष्य. कामाच्या ठिकाणी, घरात, समाजात स्त्रियांना लैंगिक छळाला, कौटुंबिक छळाला सामोरे जावे लागते. स्त्रियांचे शोषण, तिची फसवणूक, तिच्यावर होणारा अत्याचार आजही सर्रास घडताना दिसतात तेव्हा स्त्रियांच्या स्वयंपूर्णतेचे चित्र फसवे वाटू लागते.

निष्कर्ष :

- १) पंरपरेने स्त्रीच्या आयुष्याचे प्रयोजन पुरुषाला केंद्रीभूत धरून ठरवले गेले आहे.
- २) आज स्त्रियांना स्वतःची जाणीव झाली पण समाजात अपेक्षित परिवर्तन झाले नाही त्यामुळे स्त्रीची अवस्था त्रिशंकू झाली आहे.
- ३) स्त्रीविषयी दुय्यमत्त्वाची भावना रूजविण्यात धर्माचा मोठा वाटा आहे.

- ४) स्त्री शिक्षणात आज प्रगती दिसून येते आहे.
- ५) अर्थार्जन करणाऱ्या स्त्री पुढे नव्या समस्या निर्माण झालेल्या दिसून येतात.
- ६) स्त्री जीवनाचा परिघ तोडून बहुआयामी जीवन जगण्यासाठी तिची चाललेली धडपड आजही समाजाकडून पूर्णतः स्वीकारली गेली नाही.
- ७) आजही कामाच्या ठिकाणी, घरात, समाजात स्त्रियांची फसवणूक होते, त्यांच्यावर अत्याचार होतात.
- ८) स्त्रीला माणूस म्हणून स्वीकारण्यास समाजाचे अपयश दिसून येते.

संदर्भ सूची :

- १) करूणा गोखले, बाई माणूस, राजहंस प्रकाशन, प्रा.लि. पुणे, प्रथमावृत्ती, फेब्रुवारी, २०१०.
- २) डॉ. नीलम गोऱ्हे, स्त्री प्रश्नाचा वेध, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती, मार्च २००९.

